

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 4

İstanbul — 1986

EĞİTİM FELSEFESİNDE İDEALİZM

Yrd. Doç. Dr. Bayraktar Bayraklı

Giriş :

Genel felsefenin ve eğitim felsefesinin en eskisi idealizmdir. Felsefe, Kur'ânî anlamda hikmet, insanlığın ortak malı olmuştur. Öyle sanıyorum ki, idealist felsefe insanlık tarihi kadar eskidir. Bazan bu felsefe, gerçek bir semavî dinin bulunmadığı toplumlarda ortaya çıkan ihtiyaç, ya da boşluğu doldurarak insanları tatmin etmeğe çalışmış; bazan da gerçek bir semavî dinin bulunduğu toplumlarda dinle toplum kültürünü kaynaştırma görevini yerine getirmiştir.

Metafizik âleme ve mutlak değerlere önem vermesindedir ki idealist felsefe ve onun eğitim görüşü, insanlık için daima yapıcı, ve gerçek dinden mahrum toplumların materyalist felsefeye karşı en keskin silâhı olmuştur.

Batı'da eğitim felsefesiyle ilgilenenlerin, İslâm filozoflarından hiçbirinin fikirlerine nedense baş vurmadıklarını, görüyoruz. Biz idealist eğitim sistemini yazarken, İslâm ve Batılı filozof ve eğitimcileri aynı çatı altına topluyor; din, millet ve kültür farkı gözetmeksizin hepsine sormayı, danışmayı ve istifade etmeyi bir görev sayıyoruz.

Eğitimle ilgili en etkili felsefelerden birini ortaya koyanın Ef-lâtun olduğu gerçeğini kabullenerek, diyoruz ki; realitenin maddî evrene yayılan, onu ayakta tutan insanın ana gayesi tevhidî gerçekleştiren gayri şahsî dünyevî ruh olduğunu söyleyen Hindis-

tan'daki Ebrahmanizm ve Çin'deki Taoizm ondan önce bu felsefenin bazı esaslarını müjdelemişlerdir.

İDEALİST METAFİZİK VE EĞİTİM

Teorik ve pratik eğitimde metafizik, tabiat bilimlerinin cevaplandıramadıkları meseleleri tartışır. Meselâ, insan hayatının herhangi bir gayesi olup-olmadığı sorusu, eğitim alanında metafiziğin ele aldığı ana konulardan biridir. Tabiat bilimlerini araştıranlar, kâinatın hiçbir gayesi olmadığı neticesine ulaşırlarsa, kendi hayatlarına ancak şahsî olarak bir mânâ verebileceklerdir. Hayatlarında takip edecekleri gayelerin ne olduğunu sorduklarında, kendilerini tatmin edecek cevabı ancak metafizik bir tavır takındıklarında bulabilirler.

İslâm filozoflarından İbn Sînâ bize kâinatta hiçbir şeyin boşuna yaratılmadığını, tam tersine orada herşeyin iyice oturmuş bir nizamla göre yürüdüğünü ve ilâhî bilginin uyarınca oluştuğunu¹ hatırlatıyor.

İnsan üstü bir kudretin temin ettiği bu nizamın hakikatına ulaşmak için, Fârâbî, varlık ilkelerinin bilinmesi, yani varlığın ne, ne ile ve nasıl var olduğu, neden ve niçin var olduğu bilgisini elde etmenin gerektiğine² işaret ediyor.

İslâm eğitiminin, hattâ daha genel anlamda din eğitiminin ve Batı eğitim felsefesinin metafizik alanında insanın yaratılış gayesi veya insan hayatının hedefi, hemen-hemen her filozofu düşündürmüş, ilâhî vahiyle açıklık getirilecek kadar, mukaddes kitaplarda önemli bir yer tutmuştur.

Kur'an-ı Kerim'in ez-Zâriyât süresinin 56. ayetini esas alan İslâm filozof ve eğitimcileri, insanın, Allah'a kulluk etmesi için yaratıldığı neticesine ulaşıyorlar.

Metafiziğin, eğitimi ilgilendiren temel meselesi «Zihnen Mahiyeti» konusudur.

George F. Kneller'e göre, öğretmenler, öğrenci zihnini ders

1 bk., İbrahim Madkour, *Şifanın Metafizik (fizikten sonrası) ine Giriş* (çeviren, Mübahat Türker Kuyel), «İbn Sînâ Doğumunun Bininci Yılı Armağanı», 424, Ankara, 1984.

2 Fârâbî, *Tahsilu's saâde*, 5, Haydarabad, 1345.

üzerine teksif ettiği zaman okulda hiçbir problemi olmaz, fikrini ileri sürerken «Zihinden» neyi kastediyorlar? Fikirlerin bizzat kaynağı zihin midir? Belki de «Zihin» dediğimiz şey aslâ bir «Entity-Maddî Varlık» değildir.³

Psikoloji ve fizyoloji alanlarında «Beyin» üzerinde yapılan çalışmalar bir dereceye kadar bize «Zihin» hakkında dikkate değer bilgiler temin ederken, Sibernetikçiler ise, daha maddeci bir izahla «Beyni» ya da «Zihni» bir kompütüre, yani makinaya benzetiyorlardı.

Diğer taraftan, Berkeley «Subjektif Zihin»⁴ kavramını, materyalizmi mahvedecek felsefesinin merkezine alırken, bir de «Objektif Zihin» olduğuna işaret etmiş bulunuyordu.

Zihnin nihâî anlamı sorulduğunda, bu tip benzetme ve izahlar insanın ilgisini tatmin edememektedir. Metafizik veya metafizikvârî düşünebilme, eğitimciyi tatmin edebilir.

İslâm filozof ve mutasavvıfları insan şahsiyetini üçlü bir sistem olarak ele alıp, inceliyorlar: Zihin, Kalb ve Nefis. Kur'ân-ı Kerim'in onlara ışık tuttuğunu açıkça görüyoruz. Batı felsefesi insan şahsiyetinin merkezine zihni koymuş, kalp ve nefis unsurlarını ihmal etmiştir. Böyle bir yol izlendiğindedir ki, insan «Zihni» hakkında, doyurucu neticelere ulaşamamışlardır.

Asırlar boyu metafizikçilerin ilgisini çeken varlıkların nihâî gayesi, devamlılık ve değişme, tabiat ve tabiat üstü, insanın kadri, kâinatın mahiyeti ve realitenin niteliği gibi konular hakkında öğretmenler yeterli bilgiye sahip olmalıdır. George F. Kneller'le beraber, inanıyorum ki, kendi metafizik boyutları içinde yukarıdaki konuların izahı kadar eğitime hiçbir şey yardım etmemiştir.

Metafizik açısından eğitime yaklaşınca, «Nihâî Realite»nin mahiyeti hakkındaki düşüncelerle karşılaşırız. İdealist filozoflara göre, nihâî realite mahiyet itibariyle, cismanî olmaktan çok manevî, maddî olmaktan çok zihnidir. Eski Ela filozofu Parmenides: «Düşünülmeleyen gerçek olamaz», Shopenhauer «Dünya benim fikrimdir.»⁵ derken, idealizmin metafizik görüşünü ifade etmişlerdir.

3 bk., George F. Kneller, *Introduction to the philosophy of education*, 7-8, New York, 1971.

4 Osmon-Craver, *Philosophical foundations of education*, 10, Amerika, 1981.

5 George F. Kneller, *age*, 9.

Şüphesiz idealistler etrafımızdaki madde âlemini inkâr etmiyorlar, fakat onu maddî olmayan realitenin görüntüsü olarak görüyorlar.

İslâm filozofları nihâî realite olarak Allah'ı kabul ediyorlar. Özellikle Fârâbî'nin, mükemmeliyetin en üst mertebesinde, noksan sıfatlardan uzak, kendinden daha önce hiçbir varlığın olmadığı ve diğer varlıkların sebebi olanı⁶ nihâî realite olarak gördüğü bir gerçektir; hiçbir İslâm filozofu nihâî realiteyi, yani Allah'ı maddî şahsiyet olarak düşünmemiştir. Fakat Hıristiyan idealistlerine göre, nihâî realite «Hem maddî ve hem de manevî» olabilir. Onlar nihâî realiteyi üç şahsiyetten teşekkül etmiş olarak görüyorlar.⁷

Halbuki, Hegel, Allah'ı, maddi olmayan «Ruh» olarak görmüştü. Böylece, Hegel «nihâî realite»yi «Mutlak Ruh=Absolute Spirit»⁸ olarak kabullenmiş ve izah etmiştir.

Hıristiyan idealistler, Hıristiyan inançlarından hareket etmeyen diğer idealistlerin «insan yapısı» üzerindeki fikirlerini kabul etmiş gibi görünüyorlar. Onlara göre, insan, hür iradesini uygulayan ve davranışlarına karşı kişisel sorumluluğu olan manevî bir varlıktır.

Eflâtun, insanın can ve ruhunu tam ve denenmemiş fikirlerin en yüksek «sema=gök»sından gelen aynı şeyler olarak kabul etmiştir.

18. asır idealistlerinden Berkeley, ruhun ölümsüz olduğu, yer-yüzünde gerçekleştirdiği hayattan sonra, ebedî hayata ulaşmak için Allah tarafından yaratıldığına dair Hıristiyanlığın ortodoks görüşünü benimsiyor.

Kant'a göre, insan hem hür hem de bağımlıdır; bir ruh olduğu ölçüde hür, tabiat kanunlarına tabî maddî bir varlık olduğu nisbette de bağımlıdır.

Hegalciler ise, insanı, Mutlak'ın önemli bir parçası, yani ölümlünde kendisini yanına alacak ebedî Rûh'un bir kıvılcımı olarak kabul ediyorlar.⁹

İslâm filozoflarından Fârâbî'ye göre, insan beden ve ruh un-

6 bk., Fârâbî, *Medinetu'l-fâdıla*, 5, Leiden, 1890.

7 bk., George F. Kneller, age, 9.

8 Osmon-Craver, age, 13.

9 b., George F. Kneller, age, 9

surlarından teşekkül eder. Beden parçalardan meydana gelmiş, məkânla sınırlı, ölçülebilir ve parçalara bölünebilir. Halbuki, ruh bedene ait bütün özelliklerden uzaktır. Beden yaratılmış dünyanın ürünü, ruhsa duyular-üstü âlemden en son ayrılan aklın ürünüdür.¹⁰

Ruh insan hayatının esasıdır; insan onunla düşünür, hisse-der, ister ve yine onunla hayat bulur.¹¹

Ruhun mâneviliği, onun özel işleyişi olan akıl ve iradeyle kendini gösterir. Varlığın işleyiş tarzı varlığın bizzat kendi mâhiyetine göredir. Akıl ve irade mücerret ve maddî olmayana ulaşır; onun için, ruhun bizzat kendisi de maddeden bağımsızdır. Aynı şekilde, etki kendi sebebine benzer, çünkü kendi faaliyetlerine, sadece neye sahipse onu verir. Onun için, rûhun manevi faaliyetleri bize, rûhun bizzat kendi mahiyeti hakkında gerçek bilgiyi verir.¹²

İmam Gazzâlî hemen-hemen Fârâbî'nin izahını paylaşmakta ve rûhu, hissâtme, görme, işitme ve koklama gibi hayat nurlarının fışkırdığı «Maddî olmayan bir Varlık = cism'ün latif'ün» olarak görmektedir. Aynı zamanda, o, insanın görünmeyen, bilen ve idrak eden bir parçasıdır, görüşünü ileri sürerek, Fârâbî'nin görüşüne yakın düşmesine rağmen¹³ insan aklının onu tamamen anlayamayacağını, İsrâ sûresinin 85. ayetini delil getirerek ruh hakkındaki malûmatın Allah katında olduğunu belirtmek suretiyle izahına son verir.

Batılı idealistler insanın manevi bir varlık olduğu konusunda hem-fikir olmalarına rağmen, geldiği nihâî manevi realite ile nasıl bir ilgisi olduğu hususunda anlaşamamaktadırlar.

Bazı idealistler çocuğun mânevî âlemin bir parçası olduğu, kendi kabiliyetlerine göre yerine getireceği manevî bir kaderi olduğuna inanıyorlar. Bundan dolayı, eğitim çocukla tabiatın manevî unsurların arasında samimî bir yakınlık aşılmalı ve insanla

10 bk., Robert Hammond, *The philosophy of Alfarabi and its influence on Mediaval thought*, 34, Pittsburgh, 1961 (Fârâbî'nin *The Gems of wisdom*, in collection, 145 den nakil)

11 Robert Hammond, age, 34 (Fârâbî'nin *A letter in reply to certain questions*, in collection, 108 den nakil)

12 Robert Hammond, age, 34-35 (Fârâbî'nin *The gems of wisdom*, 145 den nakil)

13 Gazzâlî, *İhya*, C. III, 3-4, Beyrut, ts.

kâinat arasında doğuştan var olan ahenk üzerine ısrar etmelidir, diyorlar.

İslâm düşünürlerinden, Fârâbî'ye göre, Allah'ın var olduğu ispatlanabilen bir gerçek, dünyanın yaratıldığı da başka bir gerçektir. İnsanın çözmeye çalıştığı en zor soru şudur: Dünya ile Allah, yani sonsuzla sonlu arasında ne tür bir ilgi vardır? Başka bir ifadeyle, Allah'la madde arasında ne alâka vardır? Madde ve ruh, sonsuz ve sonlu ikiliği idealist metafiziğin meselelerini teşkil eder. Fârâbî, Allah ile madde arasındaki ilişkiyi izah ederken, Allah ile dünya arasında «akıl» ve «küreler» koyar ve çokluğun bir olandan geldiğini söyler.¹⁴

Bu noktadan sonra, Fârâbî, İbn Sînâ ile beraber «Sudûr = taşıpyayılma» nazariyelerini anlatırken, on akıl, dokuz küre ve aya altı âleminin teşekkül ettiğini söyler. Fârâbî faal aklın gökle yer arasında bir köprü vazifesi gördüğünü söylüyor. İbn Sînâ ise, «Sudûr» nazariyesini anlattıktan sonra, bu ilişkisiyle, Allah'a «sûretleri verici = Vâhibü's-Suver» ismi verildiğini öne sürüyor.¹⁵

Kur'ân-ı Kerîm, Müslüman eğitimciler ve Batılı idealist eğitimciler kâinatla Allah arasında çok yakın bir ilişkinin olduğunu ortaya koyduktan sonra, öğrencilerden şunu istiyorlar: Tabiat âlemini incelediğinizde onu ruhsuz ve gayesiz muazzam bir makine olarak kabul etmemelisiniz, onun bir mânâ ve gayesi olduğunu görmelisiniz.

Metafizik idealist eğitim anlayışının diğer önemli özelliklerinden biri de devlete olan «sadakat» konusudur. İdealist eğitim anlayışına göre, devlet fertten daha büyük bir şahsiyete sahiptir; yani bütün kendi parçalarından daha önemlidir. Bu bakımdan öğrenciye memleket ve cemiyetine saygı duyması öğretilmelidir. Öğrenci memleket ve cemiyetinin kültürel miras ve esaslarını isteyerek araştırmalıdır. Kendi hürriyetinin, hem cemiyet ve hem de milletine karşı geliştirdiği hizmet duygusu nisbetinde büyüyeceğini bilmelidir.

14 bk., Robert Hammond, age, 30.

15 bk., Robert Hammond, age, 30; İbrahim Madkour, agm, «İbn Sînâ», 424.

İDEALİST BİLGİ NAZARİYESİ VE EĞİTİM

Öğretmenler öğrencilerinin zihinsel gelişimleriyle meşgul olmalıdır. Onların bedenî ve hissi sağlıkları hakkındaki kararları güvenilir bilgiye dayanmalıdır. Öğretmen bilgisinin nihâi olarak nereye varacağını felsefî anlamda düşünmelidir.

Felsefenin bilgi ile ilgilenen dalına «Epistemology= Bilgi kuramı» dendiğini biliyoruz. Bir bilgi nazariyecisi olarak, filozof, bilginin mahiyeti hakkında düşüneceği gibi, bilme ile inanma arasındaki farkın ne olduğunu da ortaya koymalıdır. Ayrıca, «Duyularımızın temin ettiği malûmatın ötesinde neyi bilebiliriz?» Ve, Bilginin «Gerçek» olduğunu nasıl gösteririz?» konularını da uğraş alanına, almalıdır.

Konumuz felsefede tartışılan bilginin kaynağı ve değeri olmasına rağmen, Batı'da ve İslâm felsefesinde bilginin çeşitlerini sıraladıktan sonra, idealist bilgi anlayışına geçmeyi uygun gördük.

1 — Müslümanların Kur'ân-ı Kerim'de, Hıristiyanların «The Bible=İncil»de, Yahudilerin «The Torah=Tevrat»ta, Hindûların «The Bhagavad-Gita ve Upanishads»larda var olduklarına inandıkları VAHY BİLGİSİ;

2 — İnsanın kendi içinde ânî olarak doğan SEZGİ BİLGİSİ;

3 — Etrafımızda cereyan eden sosyal veya tabiat hadiselerinin gözleminden sonra akıldan elde edilen AKLÎ BİLGİ;

4 — Deneylerden elde edilen TECRÜBÎ BİLGİ;

5 — Kontrol etmeden ve tartışmasız kabul ettiğimiz, güvenilir ilim adamlarından temin edilen OTORİTEYE DAYANAN BİLGİ.¹⁶

İdealist gelenek içinde pek çok filozof birbirinden farklı bilgi nazariyeleri ortaya koymuşlardır. Batı geleneğine uyarak idealist eğitimin bilgi nazariyesini Plato'dan başlatmak yerinde olur.

Eflâtun, Sokrates'le anlaşarak, duyular vasıtasıyla elde edilen bilginin şüpheli ve noksan olacağını ileri sürüyor. Çünkü madde âlemi varlığın daha mükemmel olan alanının bozulmuş bir kopya-

16 bk., George F. Kneller, age, 18-22.

sıdır. Gerçek bilgi, sadece, aklın ürünüdür; zira akıl nesnelere saf mânevî şekillerini maddî varlıklarının ötesinde gören güçtür.¹⁷

Eflâtun'un bu görüşünü biraz daha açmak yerinde olacaktır. Ona göre, insanlar hakikatı aramayla ilgilenmelidir. Mademki hakikat tam ve ebedidir; öyleyse, o, hem tam olmayan ve hem de devamlı değişen madde âleminde bulunamaz. Matematik ebedî hakikatlerin var olduğunu göstermiştir. Meselâ: $2 + 2 = 4$ ettiği gibi...

Bütün insanların ittifak edecekleri «Evrensel = Âlem-şumûl» hakikatlerin bulunabileceğini matematik göstermiştir. Fakat matematik, bilginin sadece bir alanını teşkil etmektedir. Eflâtun inanıyor ki, diğer evrensel hakikatleri siyaset, din ve eğitim sahalarında da araştırmalıyız.

Eflâtun Devlet isimli eserinde ideler âlemi ile madde âleminin ayrılışından bahseder. İdeler âlemi en yüksek noktada «İyiye» sahiptir. Bu iyi tüm gerçek bilginin kaynağıdır. Devamlı değişen madde âlemine güvenilemez. İnsanın iyiye ulaşabilmesi için, maddeden alâkasını kesmelidir. Bu da ancak, gerçek bilgiye geçişi temin edecek olan «Dialektik metodu» kullanarak maddeyi aşmakla mümkün olabilir. Dialektik, «Madde» ile «İde»yi birbirinden ayıran çizgiyi geçebilir. Bu metod, madde âleminde beyni, dili ve elleri kullanarak başlar; hakikatı keşfetmekle ideler âleminde son bulur. Meşhur «Mağara benzetmesinde» Eflâtun, karanlıklar âleminde zincire vurulmuş mahkûmlar mağaranın uzaktaki duvarında gördükleri gölgeleri gerçek zannedeceklerdir. Mahkûmlardan biri, zincirden kurtulup dışarı çıkınca, gerçek ışık kaynağının güneş olduğunu anlayacaktır. Gerçek bilgiye ulaştığından mutlu olacak ve dışardaki gerçek dünyayı arkadaşlarına anlatmak için dönecektir. Onlar gölgeden teşekkül etmiş bilgilerine zıt bilgiler vereni dinlemeyeceklerdir. Hattâ mahkûmları serbest bıraksalar onu öldüreceklerdir.

Plato'nun mağara benzetmesinin anlamı şudur: Biz bir gölgeler mağarasında cehalet ve ilgisizlik zincirine vurulmuş olarak yaşıyoruz; zincirlerden kurtuluşumuz gerçek eğitimimizin başlangıcı olacaktır. Gerçek bilgi âlemine yükselmiş olan filozof, arkadaşlarına aydınlık getirmek için, mağaraya dönmelidir.

17 bk., George F. Kneller, 23.

Hıristiyan âleminde dîni idealizmin temsilcilerinden olan Augustine, Eflâtun'un bu âlemlerini «İlâhî Âlem» ve «İnsan Âlemi» diye ayırarak örnek aldı, ya da dîni bir şekil vererek tekrar etti. İlâhî âlem, «Ruh» ve «İyi»nin âlemidir. İnsan âlemi, «Zulmet», «Cehalet», «Günâh» ve «Acı»ların madde âlemidir. Augustine inanıyor ki, insan mümkün olduğu ölçüde kendini insan âleminden kurtarıp, İlâhî âleme girmelidir. Ölüncüye kadar bunu ancak, tefekkür ve imanla kendini Allah'a veren kişi yapabilir.

Eflâtun gibi Augustine de, öğrenimde dialektik metodun kuvvetli savunucusudur. Ona göre, Allah ve insan hakkındaki fikirlerin keşfine bu metod imkân hazırlayacaktır. Eflâtun gibi, insanın dünyevî alâka ve düşünceden kendini uzaklaştırmasını istiyor.

İslâm filozoflarından Fârâbî de insanın saâdete ulaşması için, başka bir ifadeyle en yüksek saâdete ulaşınca, maddeden bıkar ve ondan sıyrılır. Nefis, maddenin etkisinden kurtulunca, cisimlere ait durumlardan ayrılmış olur.¹⁸ İnsan ruhunun maddeye ihtiyaç göstermeyecek bir gelişme safhasına ulaşması saâdetdir. Bu da cisim olmayan nesne ve cevherlerle beraber olmasıyla mümkündür.¹⁹

Maddeye bulaşmış olduğundan, cevherimiz, Allah'ın cevherinden uzaklaşmış; cevherimiz O'na yaklaştıkça, O'nu anlayışımız daha mükemmel, daha doğru ve daha gerçek bir durum kazanıyor. Bundan şu neticeye varıyoruz: biz maddeden uzaklaştıkça, «İlk Varlık = Allah'ı» daha iyi anlıyoruz. Biz bilfiil akıl oldukça, O'na daha çok yaklaşıyoruz. Neticede, maddeden tamamen sıyrıldığımız an, zihnimiz O'nu en mükemmel surette kavrar.²⁰

Böylece, Fârâbî insanın ancak bedenî engellerden kurtulduğunda, tam saâdeti elde edeceğini ileri sürüyor.

Madde ile ruh arasında bir mücadelenin olduğu, insanın maddeye hakim olmadığını kabul ederek, yalnız ruhlar âleminde aklın maddenin zincirinden ve hatalar örtüsünden kurtulup maddeye tam anlamıyla hâkim olacağını söylüyor.²¹

Nefsin «beden» ve iç gözü ile bilen «kalb»den teşekkül ettiği ni, kalbin hakikati «Gayb Âlemi»ndedir diyen İmam Gazzâlî, kal-

18 Fârâbî, *Medinetu'l-fâdila*, 94, Mısır, ts.

19 Fârâbî, age, 66.

20 Fârâbî, age, 14.

21 bk., *İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, 466, İstanbul, 1965.

bin bu âlemde yabancı olduğunu, insanın bir taraftan «yaratış= halk» âleminde, diğer taraftan «İlâhî Kudret=Emir» âleminde olduğunu ileri sürerken, önceki filozoflara benzer izahlar getirmiş oluyor.²² İnsanlar bu dünyada uykudadırlar; ölünce uyanırlar²³ ifadesiyle Gazzâlî, iki âlemin farkını bize ana hatlarıyla çizmiş oldu.

Mevlânâ da, bedende noksanlık ve aybın olduğunu, canın bunlardan sıyrılınca, lûtuf sahibi Allah'a varabileceğini söylüyor.²⁴ Gözlerde duygu bağı çözülmelidir; maddî kulağımız can kulağımıza bir engeldir; beden ancak karada gezebilir, can yürüyüşü göklerin üstünde olur; «Âb-ı Hayat=İlâhî bilgi» ancak, can bedenden ayrılıp göklerin üstünde gezince bulabilir.²⁵

Fakat Mevlânâ bu dünya ile öteki dünyayı birbirinden kesin hatlarla ayırmadığı, onları birbirine yaklaştırdığı ve bu dünyayı bir rüyâ âlemi, ya da görüntüler âlemi kabul etmediği için, hem Eflâtun ve hem de İslâm filozoflarından ayrılır ve şöyle der: «Bu âlemde gördüğümüz her şey öteki âlemde de aynen öyledir. Bu dünyada bulunanlar belki öbür dünyanın birer örneğidir ve bunları oradan getirmişlerdir. Bunun için, Kur'ân-ı Kerim'de: «Hiçbir şey yoktur ki, O'nun hazineleri bizim yanımızda bulunmasın. Biz onu ancak belli bir ölçü nisbetinde göndermiş oluruz.» (Hicr, 21) buyurulmuştur.»²⁶ diyor.

Feriduddîn-i Attar «Pendnâme=Öğüt Kitabı» sinde, bu dünyanın rüyada gördüğümüz şeylere benzediğini, insan ancak cihandan ayrılınca uyanacağı, bu dünyada entrika ve acıların olduğunu belirtmiştir. Bir ay parçası gibi gönlümüzün nurlu olması için eteğimizi bu aşağılık dünyadan çekmeliyiz; dünyada düzen aramamalıyız; Tanrı sıfatıyla sıfatlanmalıyız; nefsin arzularını arkasından koşmamalıyız.

Bilgi nazariyesinde şu ana kadar elde aldığımız filozof ve mutasavvıfların görüşlerinden şunu anlıyoruz: Bir maddî âlem, bir de manevî âlem vardır. Madde âlemi geçici, değişken, karanlık,

22 Hilmi Ziya Ülken, **İslâm Felsefesi**, 130, Ankara, ts.

23 Gazzâlî, **İhya**, C. I, 8.

24 bk., Mevlânâ, **Mesnevî** (Şerh, Abdalbâki Gölpınarlı), C. I, 450, İstanbul, 1985.

25 bk., Mevlânâ, *age*, C. I. 150.

26 Mevlânâ, **Fihî Mâfih**, 96 (Çeviren, Meliha Ülker Anbarcıoğlu), İstanbul, 1974.

acı, günah ve rüyalar âlemidir. Gerçek bilgiye bu dünyada ulaşamayız. Bedenimiz ve madde âlemi ruhun ona ulaşmasını engelliyor. İşte eğitim insana maddeyi nasıl aşacağını, hakikat bilgisine nasıl ulaşacağını, ruhun maddeye nasıl hakim olacağını yolunu gösterecek ve ona rehberlik edecektir. Bedenin duyu organları vasıtasıyla aldığımız bilgiler gerçek değildir; onlara güvenilmez.

Bazı idealistler Socrates'in bilgi nazariyesini takip etmektedirler. Bilgi öğrenciye dışardan verilmez. O, öğrencinin içinde geliştirilmeye muhtaç imkânlar olarak bulunur. Aynı görüşü Eflâton ve Kant da takip etti. Eflâton'a göre, insan bilgi yaratamaz. Bir zamanlar o gerçek bilgiye sahipti. Bilgiyi mahveden maddî bedene yerleşince, onu kaybetti. Böylece, insanın en büyük görevi bir zamanlar bildiğini hatırlamasıdır. Socrates kendisini, insanların bilgiye gebe olduklarını tesbit eden bir ebe olarak tanıtıyor. Asla bilgiye sahip olduklarını bilmeyen insanlarla, bilgiyi doğurmalarında yardım etmek için tartışmalar yaparak, «Hatırlama Dektrini» ni ortaya koydu.²⁷ Bilgi öğrencinin zihnine «Akıtılmaz=Poured into» ama «Söküp=Wring out» alınır.²⁸

Aynı görüş, dinî kisveye bürünmüş haliyle, M.S. dördüncü asırda yaşamış Augustine'de görülür. İnsan bilgi yaratamaz. Bilgiyi Allah yaratır. İnsan Allah'ı bulmaya çalışırken, onu keşfeder. Augustine, ruhumuzun içinde var olan gerçek bilgiyi aramamız gerektiğine inanıyor. Böylece o, eğitimde sezgici bir yaklaşımı yüceltmış oluyor. Kendimizi fizikî âlem üzerine teksif etmemizin bizi gerçek bilgidan uzaklaştıracağı görüşünü Eflâton ile paylaşıyor.²⁹

Doğduğumuzda hiçbir şey bilmediğimizi bildiren Nahl sûresinin 78. âyet-i kerimesinin mânasına göre hüküm yürüten İslâm filozofu Fârâbî'ye göre, her fikir duyulardan elde edilir. Başlangıçta zihin, hiçbirşey yazılmamış boş bir levha gibidir. Onun üzerine herşeyi yazan duyulardır. Duyu organları, görme, işitme, koklama, tatma ve dokunmadan ibarettir. Bunlardan her biri kendi objeleri için mükemmel duyma özelliğine sahiptir. Her duyumda duyu organı, duyulabilecek nesnelere şekli veya türlerini, madde olmak-

27 Osmon-Craver, age, 5

28 George F. Kneller, age, 10.

29 Osmon-Craver, age, 7

sızın alır; tıpkı maddesi olmadan mühürün şeklini alan bal mumu gibi.³⁰

Önceden tecrübe ettiğimiz duyular tamamen ölü değildir. Bazan imaj şeklinde yeniden ortaya çıkabilirler. Geçmiş bir duyu tecrübesine hayat vermemizi temin eden güce «el-Mutahayyile» denilir; imajları birleştirme ve ayırmayı sağlamamızı temin eden güce de «el-Mufakkira=Cogitative» denilir. Sadece şimdiki duyularımızın tecrübeleriyle sınırlandırılıydık şu ana sahip olacaktık. Bundan dolayı da, zihni hayat olmayacaktı. İyi ki, geçmiş bir tecrübeyi geri çevirme gücü bize ihsan edilmiştir. Bu da «el-Hâfıza el-Zâkirah=Memory» ismini alır.³¹

Fârâbî duyumu gerçek bilgi olarak kabul etmemektedir, ona göre, insanın ilk bilgisi «Algı»dır. Algı duyumdan sonra gleir; ferdi bir bilgidir; zihni faaliyet istemez. El-Medînetu'l-fâdıla isimli eserinde, akli kuvvetlerin de bir zayıf yönü olduğu için, Allah'ı tam anlamıyla tasavvur edemediğimizi söylüyor.

Fârâbî özet olarak, şöyle diyor: İlk durumda akıl ruhun bir gücüdür. Sadece mümkün bir varlığa sahip olduğu için, «Akl he-yûlâni=The material intellect=Maddî akıl» adını alır. Çünkü o, madde gibi şekil alma kapasitesine sahiptir. Gerçekten, maddî, ya da pasif akıl kuvveden fiile geçer. Fakat pasif akıl kuvveden fiile geçiren sebep nedir Fârâbî'ye göre, bu güç Allah'dan sudûr eden faal akıldır. Faal akıl insanda gizli olarak bulunana uyandırır ve fiil haline getirir.³²

İslâm filozoflarından İmam Gazzâlî de insanın doğuştan bilgi getirmediğini, Allah'ın yarattığı varlıklardan habersiz olarak yaratıldığını söylemekle, hem yukarıda zikredilen Kur'ân-ı Kerim'in ayetine ve hem de Fârâbî'nin bilgi nazariyesine uygun düşünüşünü ortaya atmış oluyordu.

Ona göre, nesnelere duyu organlarının bize temin ettiği duyularla algılarız. Duyular âleminin dışında bulunan ve duyularla algılanması mümkün olmayan varlıkları yedi yaşından sonra başlayan temyiz kudreti ile algılarız. Bu safhanın ötesinde akılla temin edilecek bilgileri idrak etme dönemi başlar. Akıl ötesinde,

30 Robert Hammond, age, 38 (Fârâbî'nin The gems of wisdom, 149; Political regime, 47-50 den nakil)

31 Robert Hammond, age, 39.

32 bk., Robert Hammond, age, 39.

başka bir safha daha vardır. O safhada, aklın anlayamayacağı şeyleri anlayacak nurun insan kalbine akması ile bilgiler elde edilir.³³

İmam Gazzâlî, *İhya'sında* akli bilginin kaynağına yerleştirir ve şöyle der: «Bilgi, meyvanın ağaçtan, ışığın güneşten ve görmeyenin gözden çıktığı gibi, akıldan çıkar.»³⁴

Görüldüğü gibi, Gazzâlî *İhya'sında* akli bilgiye sonsuz bir güven beslerken, *el-Munkız mine'd-dalâli*nde hem duyu organlarının temin ettiği duyumlara ve hem de akıldan kaynaklanan bilgidен şüphe eder ve «İlâhî Nûru» gerçek bilginin kaynağına yerleştirir.

Batı'da modern idealizmin öncülerinden kabul edilen Descartes şüphe edilmeyecek «Fikir = İdeas»leri araştırıyordu. O, şöyle diyor: Açık ve seçik olan fikirleri keşfedebilseydik diğer gerçek fikirleri bina edebileceğimiz sağlam temelleri bulmuş olacaktık. Bizzet kendisinin düşündüğü, ya da şüphe ettiği müstesna, her şeyi şüphenin içine attı. Descartes, düşündüğünden şüphe etmedi. Bu durumda, meşhur «Düşünüyorum öyleyse varım» ilkesine ulaştı. Duyular hataya tâbidir. Bir fikir veya düşünce diğer bir fikre bağlıdır. Açık, derece ve çizgilerle ilgilenmeksiz, bir kişi, üçgeni tasavvur edemez. Böylece o, bir fikrin diğer bir fikre işarette bulunması zarureti ile karşı karşıya geldi.

Descartes işarette bulunmanın duracağı nihâî bir fikre ulaşmak istedi. Mükemmel varlığa, yani Allah'a, sonsuz ve zamansız Yararıcı'ya, herşeyin kaynağına ulaşacağını zannetti.

Böylece, Descartes sistemini üzerine bina edeceği «Cogito = düşünüyorum öyleyse varım = I am thinking therefore I am.» ve «The Deity = Ulûhiyet» denen iki prensibe ulaştı; yani insan düşüncesinden şüphe edilemeyeceği ve düşüncenin bütün objelerinin ulûhiyette temel bulduğuna inandı. Bu ilkeler idealizm geleneğinde bulunabilir. Allah'ta bulunan düşünmenin objelerini tefekkür eden sonlu zihin veya Platonik anlamda fikirlerden nihâî realiteyi düşünen insan zihni...³⁵

Bir papaz olan Berkeley'e göre, idrak edilmeyen hiçbirşey var olamaz. Nesneler vardır; çünkü, onlar Allah tarafından idrak edilir.

33 Gazzâlî, *El-Munkız mine'd-dalâli*, 20, 27 (Türkçe tercümesi bir heyet tarafından yapıldı), İstanbul, 1963.

34 Gazzâlî, *İhya*, C. I, 73.

35 Osmon-Craver, age, 8-9.

Dîni anlayışla şartlanan Berkeley'in felsefi görüşüne göre, maddî olmayan varlık, yani fikirler ya da ruh bilimin ortaya koyduğu Allah'sız sistem tarafından kirletilmiştir. Var olan madde değil, ruh, fikir, ya da Allah'tır.³⁶

18. asır filozoflarında Kant'ın idealizmi, insanın düşünce arzusu üzerine yoğun çalışmadan kaynaklanıyor. Ona göre, rasyonalistler «Tahlilî=analitic», deneyciler de «terkibî=synthetic» düşünüyorlar. Kendisi tahlilî ve terkibî mantık hükümlerine dayanan bir sistem kurmaya çalıştı.³⁷

Kant'ı takip eden pek çok modern idealist iddia ediyorlar ki, bilginin özü duyular vasıtası ile elde edilen mâlûmatın üzerine anlam ilâve etmesi için yardım etmek değildir.

Şahsiyetçi olarak bilinen bazı idealistler, öğrenciye verilen mâlûmatla, şahsen kendisi için önemli olanı öğrenmesi için önceki tecrübeler arasında bir alâka kurmalıdır.³⁸

İDEALİST DEĞERLER VE EĞİTİM

İdealist filozoflara göre, değerlerin sabit bir derecelenmesi vardır ve olmalıdır. Derecelenmede mânevî değerler maddî olanlardan daha üst sırada yer alır. Nihâî gayemizi anlamamıza ve mânevî nizamla birleşmemize yardım eden dîni değerler en üst seviyede tutulur. Değerlerden bahsedilince, aklımıza «İyi» ve «Kötü» kavramları gelir; iyi ve kötüden bahsedilince de, «Ahlâk» hatırlanır.

Genel olarak, değerler konusunda tartışılan en önemli meseleler onların «Mutlak», ya da «Değişken», «Objektif=afâkî», ya da «Subjektif=enfusî=indî», başka bir ifadeyle, «Şahsî», ya da «Gayri şahsî» olup olmadıklarıdır. Gerek eski Yunan ve gerek İslâm ve Batılı filozoflar hemen-hemen birbirine benzer görüşler ileri sürmüşlerdir.

Bütün idealistler için, değerler mutlaktır. «İyi», «Gerçek» ve «Güzel» nesilden nesile ve toplumdan topluma değişmez. Öz bakımından devamlı kalmaktadırlar. İnsan yapısı değildirler; ama kâinatın bir parçasıdır.

36 Osmon-Craver, age, 10.

37 Osmon-Craver-age, 11.

38 bk., George F. Kneller, age, 23.

Eflâtun'un «idea»leri mutlaktı. Çünkü onlar gerçek realiteyi temsil ediyor; evrensel geçerlilikleri yer, zaman ve zemin, fizikî dünyanın sınırlarıyla sınırlanmamışlardır. Bu «idea»ler pratik bilginin çıktığı gerçeklerdir. Mutlak olan şeyler, sonçuz, sınırsız ve hudutsuzdur. Onun için, mutlakları anlayan zihinler de sınırsız ve hür olmalıdır. Eflâtun, ezeli değerleri, Socrates'in ifadesiyle, doğru harekete götüren hatasız rehberler olarak düşünmüştür.

Eflâtun'un idealist değerler anlayışı ile Hıristiyan dinci idealistlerin anlayışları arasında bir benzerlik vardır. Her ikisi de insan hayatının ileriye yönelik olduğunu söylüyor. Hıristiyan, Allah'a bakarken, Yunan felsefesi iyi, gerçek, adalet, ve güzellik gibi mutlak fikirlere yönelikti. Her ikisi de, gerçeğin zaman ve zeminin sınırları ötesinde olduğuna dair inancı paylaşıyordu. Her ikisi de, insanın maddi ve manevi kişiliğe sahip olduğuna inanıyordu.³⁹

Bir eğitimci olarak idealist, insanın varlığında manevi unsurun maddî kişiliğinden daha önemli olduğuna inanıyor. İdealist eğitimci ile St. Paul arasında büyük ölçüde bir benzerlik vardır. St. Paul, geçici olarak rûhu kuşatan «Dünyevî vücûdun hapishanesi» hakkında konuşurken, idealist eğitimci «Ruh bir vücûda niçin sahib olmalıdır?»⁴⁰ sorusunu soruyor ve aynı çizgiye geliyorlardı.

Mutlak değerler bizim tüm davranışlarımızı kontrol eder ve tenkitten uzaktırlar. Herkese aynı çağrıda bulunurlar ve onların çağrılarına karşılık verenler aynı tarzda davranırlar. Böylece, mutlak değerlerin istediğine uygun düşen davranışların ortaya çıkmasını seyrederek, ve bu davranış modelleri nesiller boyu devam eder.⁴¹

Alfred Weber'in ifadesiyle, idealist Eflâtun, en yüksek iyiyi hazda değil, fakat Allah'a gittikçe tam olan benzeyişimizde buluyor.⁴²

Bir Hıristiyan filozofu olarak bilinen Augustine «İyi» ve «Kötü» ile oldukça ilgilenmiş; neticede şuna inanmıştır: Madem ki insan Âdem'in günahını tevarüs ediyor, öyleyse günah işlemekten evvelki safiyetini yeniden kazanmak için devamlı olarak mücade-

39 bk., Hanry Scofield, *The Philosophy of education*, 206-207.

40 bk., Hanry Scofield, age, 207.

41 bk., Hanry Scofield, age, 207-208.

42 Alfred Weber, *Felsefe Tarihi* (Çeviren, H. Vehbi Eralp), 56 İstanbul, 1949.

le etmelidir. Bu görüş Eflâtun'un, ruhların iyiye yakın yaşadıkları yıldız efsanesine benziyor. Ruhlar acı çökmek, ölmek ve daha önce buldukları yere tekrar dönmek için manevî varlıkları uğruna mücadele vermek üzere, madde âlemine getirilmişlerdir.⁴³

İslâm filozoflarından Fârâbî'ye göre, birşeyin değerli olduğu ya kamunun görüşüne veya bir dine göre, ya da bizzat kendiliğinden bilinir.

O, en güçlü düşünme erdemini ahlâkî erdemden ayırmamaktadır.⁴⁴ Fârâbî pek çok değerler memleketten memlekete değişeceğini, bazı değerlerin saattan saata, bazılarının günden güne, diğerlerinin aydan aya, bir kısmının yıldan yıla ve bir kısmının da asırdan asıra değişebileceğini söylerken insanın insan olarak değerinin, mutlak bir değer olduğu için değişmeyeceği⁴⁵ düşüncesine ulaşmış oluyordu.

Aynı zamanda o, milletten millete değişmeyen, millet ve şehirler için umumi olan mutlak değerlerin olduğuna ve bu değerleri keşfeden düşünme erdeminin kanun koyma kabiliyetine denk düştüğüne işaret ediyordu.

Fârâbî «Düşünce»yi bir değer olarak kabul ediyor. Ahlâkî değerlerle «Düşünce» değeri bir arada olmalıdır; «İyi» olmayan, yani ahlâkî değere sahip olmayan insan, başkaları adına iyiyi veya gerçek iyiyi nasıl ister? Kendisi «İyi» değilse, iyi olmadığını «Düşünce» değeri olmadan nasıl keşfedebilir?

İnsana iyiyi arzulatan düşünce ve ahlâkî değer «Yaratılıştan var olan = Kâinun bi't-tab'» tabii, yani mutlak bir değer olmalıdır. Böylece bir yaratılıştan gelen, bir de insan iradesinden kaynaklanan değerler vardır.⁴⁶

Fârâbî, Augustine gibi, kötünün psikolojik veraset yoluyla nesilden nesile intikal ettiği görüşünü ileri süren Hıristiyan fikrini kabul etmiyor ve diyor ki: Kötü, insanın iradesi ile elde edilir. «İyi»nin en yücesi şehirden küçük toplumlarda bulunamaz. İyi davranışlar saâdete götüren, kötüsü ise saâdete engel olanlardır.⁴⁷

43 Osmon-Craver, age, 7.

44 bk., Fârâbî, Tahsilü's-saâde, 26.

45 bk., Fârâbî, age, 25-26.

46 bk., Fârâbî, age, 26-27.

47 bk., Fârâbî, Medînetu'l-fâdila, 66-67, Mısır, ts.

Fârâbî eski Yunan ve modern Batılı filozoflar gibi «İyi» ile «Kötü»yü birbirinden tamamen ayrı esaslar olarak ele almaz. O, kötü olmasaydı, iyinin bir kısmı da olmayacaktı görüşünü ileri sürer ve şöyle der: Allah'ın inayeti her varlıkta görülür. Kötü, ilâhî kontrol altındadır ve bozulan nesnelere bağlıdır. Böylece, dünyada olan her şey tesadüfe atfolunamaz. Dünyada kötü olan, istemeyerek iyidir; çünkü eğer kötü olmasaydı, dünyada iyinin bir miktarı da olmayacaktı.⁴⁸

Fârâbî düşünceyi en büyük değer olarak alırken, İmam Gazzâlî de «Bilgi»yi en büyük değer olarak gösteriyor. Gazzâlî'ye göre, bir şeyin değerli olması ya başka şeyden, ya da zatından veya hem zâtı ve hem de başka şeyden dolayıdır. «Bilgi», değerini herhangi bir şeyden almadığından, zâtından dolayı mutlak bir değerdir. Çünkü o, Allah'ın kemal sıfatı, melek ve peygamberlerin şerefidir. Filozofumuza göre, zâtından dolayı mutlak olan bir değer, başka bir şeye nisbetle değerli olandan daha üstündür. Zâtından dolayı mutlak olan değer, âhiretteki saâdet ve Allah'ın cemâline bakıştan kaynaklanan «Haz=lezzet»dir. Hem zâtı ve hem de başka şeyden dolayı değerliye misâl olarak «Vücut sağlığı»nı veriyor. İnsan oğlunun en büyük hedefi ebedî saâdettir. Ona ancak «bilgi» ve «amel» ile ulaşılır. Amele de ancak bilgi ile ulaşılır. Dünya ve ahirette saâdetin aslı bilgidir. Neticede «bilgi» «amel»den daha üstündür. Bilginin en önemli meyvesi Allah'a yaklaştırması, insanı melekleştirmesi ve mânen yükseltmesidir.⁴⁹

İslâm düşünürlerinden Mevlânâ, Fârâbî gibi, en büyük değer olarak «düşünceyi» gösteriyor. Hattâ, Fârâbî'den daha ileri giderek, «İnsan demek» «düşünce» demektir diyor. Düşünmeden başka, insanda kemik ve kasların kaldığını söylüyor. «İnsan konuşan bir hayvandır» ifadesindeki «Nutm» kavramını Mevlânâ «Düşünce» olarak alıyor ve şöyle diyor: «İnsan fikir ve düşünceden ibarettir; geri kalan kemik ve sinirdir.»⁵⁰

Mevlânâ «İyi» ve «Kötü»nün doğuştan gelmediğine işaret ettikten sonra herşeyin var edeni, sebebi ve ortaya koyanının Allah olduğunu söylüyor.⁵¹

48 bk., Robert Hammond, age, 32 (Fârâbî'nin The Sources of questions, 75 den nakil)

49 bk., Gazzâlî, İhya, C. I, 12-13

50 Mevlânâ, Fâhî Mâfih, 299.

51 bk. Mevlânâ, Mesnevî, C. I, 153.

İslâm filozofları gibi Mevlânâ da «bilgi»yi Allah'ı bilmeye vasıta olduğu için bir değer olarak kabul ediyor.

Diğer İslâm düşünürlerinden Mâverdi ahlâkın kaynağı dinin aslı, dünyanın direği, insanları tevhide ulaştıran gücün kaynağı ve tüm değerlerin en üstünü «akıl»dır diyor.⁵²

Diğer İslâm düşünürlerinden biraz daha farklı düşünen Mâverdi, neyin iyi neyin kötü olduğunu tesbit eden ve ayıranın da akıl olduğunu belirtecek kadar ileri gidiyor. Yâsin süresinin «Lî yunzire men kâne Hay'yen=canlı olanı korkutmak için» şeklindeki âyetinde yer alan «Hayy=canlı» kelimesini «Akıl» ile izah eden Mâverdi onu, doğuştan gelen akıl ve sonradan kazanılan akıl diye, iki kısma ayırdı. Düşünürümüz, Hz. Ali'ye atfettiği bir sözle değerleri şöyle sıralar: Akıl, din, bilgi, yumuşaklık, cömertlik, iyilik, sabır, şükür...⁵³

Değerler sözkonusu olunca, idealistler diyor ki, öğrenciye değerlere nasıl tahammül edeceği, onlarla beraber nasıl yaşayacağı öğretilmelidir. Çünkü değerler geldiğimiz ve döneceğimiz en büyük varlıkla bizi âhenleştirmektedir; ve yine öğrenci, kötünün kendisini, toplumu ve bir bütün olarak tüm insanlığı rahatsız ettiğini anlamalıdır. Değerlerin insanı kâinatın nihâi manevî nizamıyla karşı karşıya getirdikleri ölçüde önemli olduğunu farketmelidir.

Bizi Allah'a, saâdete ve doğruya götüren değer ne olursa olsun onların bizim varlığımızın bir parçası, manevî hayatımızın ışığı ve kâinatın sonsuza uzanan mutlak düstûrları olduğunu kabul etmek, bilmek ve takip etmek zorunluluğunu hissetmelidir.

Bazı idealistler kötüyü iyinin olması için zaruri görürken, bazıları onun tam olmaya iyiden, diğerleri de cehâletten kaynaklandığını, diğer bazıları da kâinatta var olan sistemin örnek alınmayışından doğan sistemsizlik neticesinde doğduğunu söylüyor. Ama, eski Yunanlı, Müslüman ve modern idealistlerin hepsi inanıyorlar ki, ilâhî irade kâinatta tam anlamıyla tezahür ettiği zaman, dünya daha tam, daha makul, daha mükemmel olacak ve kötü yavaş yavaş kaybolacaktır. Tüm idealist düşünürler için okulda kötü öğrenci yoktur. Fakat, iyi düşünmeyen ve kâinatın

52 bk., Mâverdi, Edebu'l-dünya ve'd-din, 19.

53 bk., Mâverdi, age, 20, 30.

temel ahlâk nizamını anlayamamaktan dolayı yoldan çıkanlar vardır.

Modern idealistlerden olduğu kabul edilen Berkeley, Mevlânâ'ya yaklaşarak, Allah'ın varlığını ve O'nun herşeyin gerçek sebebi olduğunu açıkca ortaya koyan şeylere değer demektedir. O, maddeyi tamamen reddediyor; ezeli ve ebedi Allah'ı bize tanıtan bilgiyi en üst değer olarak kabul ediyor.⁵⁴

Kant'a göre, insanların, iyiyi düşünmeye ve arayıp bulmaya sevk edecek eğitime ihtiyaçları vardır. Bunu hisseden sadece insandır. Kant'ın «Mutlak emirler=Categoric imperatives»inden biri, herkese vasıta olarak değil, gaye olarak muamele etmektir. Böylece Kant, değerleri sıralarken, «İyi»yi en başa almaktadır.⁵⁵

Kant'a göre, öğrenci yanlış bir davranışta bulunduğu zaman öğretmen ona: Herkes bu şekilde davranırsa ne olur?⁵⁶ Sorusuyla sınıf arkadaşlarının takip edeceği iyi bir örnek teşkil edip etmediğini soracaktır. Aynı zamanda öğretmen bu soruyu kendisine de sormalıdır.

Kant «Mutlak Emirleri» ahlâka götüren rehberler olarak kabul etti. Onun «iyi davran» şeklindeki kaidesi mutlak itaati gerektirir; çünkü, iyi davranmak kesinlikle akla uyar. İyi davranış bizzat kendisi için yapılmalıdır.

Henry Schofield *The philosophy of education on introduction* isimli eserinde «On Emir»in, Kant'ın «Mutlak Emirleri»ne benzediğini söylüyor. Allah'ı seveceksin gibi müsbet emirlerle başladıktan sonra, öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin gibi bir yığın olumsuz emirlerle devam etmektedir. İsrail oğulları bu emirlere uymaya zorlandılar, çünkü onlar Allah tarafından Hz. Musa'ya gönderildiler.

İdealist eğitim felsefesinde disiplinden sapmalar, benlikçiliğin bir ifadesi olarak kabul edilir ve bu sapmaların, zamanın oluşturduğu umumî kültürle iç içe girmiş ahlâk kurallarına göre cezalandırılması öne sürülür. Onlara göre, öğrencinin cezalandırılacağı ahlâkî ilkelerin bir kısmı dinden veya en azından ebedî hayat görüşünden kaynaklanır.

54 Osmon-Craver, age, 10.

55 Osmon-Craver, age, 12.

56 George F. Kneller, age, 34.

Hegel'in takipçilerinden olduğu söylenen Royce, değerlerin birinci sırasına, ahlâk ilkelerine «sadakat duygusunu»⁵⁷ koyuyor. Ona göre, en yüksek iyi, ancak bu sadakatla elde edilebilir. En yüksek iyinin elde edilmesinde diğer önemli şart, fikirlerin eylem haline dönüşmesidir. Bu dönüşme olmasaydı, dış dünya mânâsız kalacaktı.

Hegel'in çağdaşı olan ve Batı idealist felsefesini nazariyeden pratiğe geçirmekte büyük çaba sarfeden Frobel'in bütün eğitim çalışmalarının altında yatan felsefenin hakim teması, herşeyin Allah'ta birleşmesidir. Eğitimcimize göre, herşey Allah'ta ve Allah varlığıyla yaşar ve varlığına sahip olur. Varlıklar arasındaki farklılıklar asla mutlak değildir. Eğer keşfedilebilirse farklılıklar arasında bir ilişkinin olduğu görülebilir. Evrenin en yüksek manevî kanunları, canlı ve cansız varlıkların görüntüleriyle temsil ediliyor.⁵⁸ derken, değerlerin başına «Allah'ta birleşme»yi koymuş oluyordu.

Böylece Frobel, diğer modern idealistlerden daha maneviyatçı, başka bir ifadeyle daha dinci bir yol izliyordu. Frobelin eğitim görüşü bir bütün olarak ele alındığında, din ve insan tabiatının, değerlerin başında yer aldığı görülecektir.

İDEALİST EĞİTİMİN GAYELERİ

Fakat Yunanlı ve modern idealistler, metafizik, bilgi nazariyesi ve değerlerde çoğunlukla zihin üzerinde durmuş, meselelere o doğrultuda çözüm aramış ve onu hemen-hemen herşeyin kaynağı olarak ele almışlardır. Şunu bir gerçek olarak görmeliyiz ki, idealist filozofların gerçekleştirdikleri ve gerçekleştirmeye çalıştıkları idealist eğitim felsefesinin üzerine durduğu yalnız zihin değil, hakikatı arama, kendini bilme ve şahsiyet gelişimi gibi insan hayatının ayrılmaz unsurları da onların ilgi alanına girmiştir.

57 Osmon-Craver, age, 15.

58 bk., William Boyd and Edmund J. King, *The History of Western education*, 352, London, 1977.

Hakikatı Arama

Eflâtun hakikatı, başka bir ifadeyle doğruyu, sonlu olan ve devamlı değişen madde âleminde bulunamayacağını düşünmüş; öğrencilerini duyular âleminden ziyade, fikirlerin kavramsal âlemini araştırmaya teşvik etmiştir.

Ona göre, gerçeğe ulaşmak için cehalet ve hissizlik zincirini kırmak gerekir. Bu faaliyeti yapabilen kişi aydınlığın yolunda bulunacak ve hakikata varabilecektir.

Onun için Eflâtun, «felsefi hikmet» ya da «gerçek fikirlerin kavramı» hakikatını bulmak isteyenlerin eğitiminde en yüksek gayeyi teşkil edeceğini ileri sürmüştür.

Bir neo-Platonist olan Augustine eğitimde en yüksek gayenin hakikatı aramak olduğu meselesinde Eflâtun ile hemfikirdir. Gerçek eğitimin Allah'a götürceğini, hakikatı araştırmanın Allah'ı araştırmak olduğunu söyleyen Augustine, maddeden ziyade fikirlerle ilgileneceğini ileri sürerek, hakikatin tamamen manevî olduğu meselesinde Eflâtun'dan daha ileri gitmiş oluyordu.

İslâm düşünürü Fârâbî'ye göre, her meselede «Hakikat=Hakke'l-yakîn»⁵⁹ elde edilmesi esas gayelerdendir.

Fârâbî, Eflâtun ve Augustine'den daha realist bir çizgiye girerek, bu dünyadaki varlıklar hakkında da «gerçek bilgi»ye ulaşılacağına inanmış ve bizi «Hakke'l-yakîn»e götürcek olan ancak «öğretim ilkeleri»⁶⁰ olacağını söylemiştir.

Filozofumuz hakikatı araştırırken, öncelikle maddeden soyut (mücerret) olan varlıklardan başlanması, sonra kavranmasında ve anlaşılmasında maddeye pek az ihtiyaç gösteren varlıklara ve nihayet kendilerini anlayıp düşünmemizde tamamen madde olması gereken varlıklara varılması gerektiğini ileri sürüyor.⁶¹

Hz. Musa'nın Hızır'ı aramaktaki gayesini «gerçeği anlamak»⁶² olduğunu bize söyleyen Mevlânâ, insan ruhunun «Hak» ile meşgul olduğuna⁶³ inanıyor ve herkesin istediği «Hak»tır.⁶⁴ diyerek

59 Fârâbî-Tahsilü's-saâde, 3.

60 bk., Fârâbî, age, 4.

61 bk., Fârâbî, age, 10.

62 bk., Mevlânâ, Mesnevi, C. III, 227.

63 Mevlânâ, Fihi Mâfih, 286.

64 Mevlânâ, age, 114.

hakikatin, Allah olduğuna işaret etmiş bulunuyordu. Ayrıca **Fihî Mâfih** isimli eserinde hakikatin asırlar geçse bile değişmeyeceğini ve dünyanın her yerinde aynen kalacağını belirtmiştir.

İslâm düşünürlerinden Ferîduddin Attar **Penâname**'sinde hakkı bâtılın karşıtı olarak almış ve öğrencisine hakkı aramayı tavsiye etmiştir. İlâhî bilgiye sahip olanın gönlünde «Hak»tan başka birşey olmayacağına işaret eden düşünürümüz, Hakk'a ulaşmanın yolunun kalbi heva ve hevesten çevimekten geçtiğini söylemiştir.

«Hakikati araştırma» gayesini diğer İslâm filozoflarından daha geniş çapta ve daha tasavvufî mânâda izah eden Gazzâlî, **İhya**-sında «Hakikat» anlamında iki ana kavram kullanmaktadır: «Yakîn», «Hakikat».

Filozofumuz, Ebu Nuaym'den naklettiği bir hadiste Peygamber (A.S.)'in «Hakikati öğreniniz = ta'allemu'l-yakîn»⁶⁵ şeklindeki emrini bize nakletmekte, «Yakîn = hakikat»ın araştırılıp öğrenilmesinde zaruret olduğuna işaret etmektedir. Ona göre, «Yakîn»in azı «İlm»in çoğundan hayırlıdır. Böylece, Gazzâlî'nin, hakikati müsbet bilimin, ya da bilginin ötesinde aramakta olduğu apaçık ortaya çıkmaktadır.

Filozofumuz hakikatin «Haller» ve «Keramet»lerin ötesinde olduğunu⁶⁶, nefsimizin Allah ile kul arasında bir perde teşkil ettiğini bundan dolayı da hakikata varamadığını söylüyor. Bu perde kalkınca, «İlâhî Nur», yani «Hakk'ın hakikati» kalbin sırrında kendini gösterir.⁶⁷

Bir bakıma Gazzâlî, hakikati araştırmanın «Hak = Allah»ı araştırmaktan başka birşey olmadığına işaret etmiş; Kur'ân-ı Kerîm'in bu konuda getirdiği kavramlara sadık kalarak; bizlere verdiği mâlûmatı zenginleştirmiştir.

Modern idealistlerden Kant «saf akıl» ile «pratik aklın» gerçek olduğuna inanmış; Hegel ise, hakikatin basitten daha zengin ve daha karmaşık fikirlere doğru hareket ve gelişme olduğunu düşünmüştür.

Eski Yunan, İslâm ve modern idealist eğitim felsefesinde mutlak hakikatin olduğu ve araştırıp bulmanın eğitime ana hedef

65 azzâlî, **İhya**, C. I, 72.

66 Gazzâlî, **İhya**, C. II, 290.

67 Gazzâlî, C. III, 407.

olarak tayin edildiği görülmektedir. Bunun yanında İslâm filozoflarından Fârâbî, maddî âlemde de hakikatin olacağını ifade etmiş ve madde olmayandan madde âlemine gidiş usûlünü kullanmıştır. Hıristiyan idealistleri, maddeden kurtulmadıkça, hakikate ulaşamayacağı fikrini savunurken Gazzâlî gibi İslâm filozofları, nefisten sıyrılmadıkça hakikate ulaşamayacağı görüşünü benimsemiş görünüyorlar.

Ayrıca, klasik ve modern idealistler, hakikatin nerede tezâhür edeceği? meselesine bir açıklık getirmezken, Gazzâlî onun kalpte teşekkül edeceğini söylüyor; o da Fârâbî gibi zihni ikinci plâna itmiş oluyordu. Fârâbî hakikatin kâinat kitabında okunabileceği ve oradan Hakk=Allah'a varılabileceğini söylemekle de Hıristiyan idealistleri kadar Allah'ın eseri olan madde âlemini küçümsememiş oluyordu.

Bütün idealistlerin ortak noktası olarak şunu görüyoruz: Hepsi öğrencilere hakikati aramanın zarûretini anlatıyor ve onu eğitimin ana hedefi olarak tayin ediyorlar. Böylece, Hakk'a ulaşmayı eğitim felsefesinin esas uğraşları arasına almakla, insanın takınıması gereken metafizik tavrı açık-seçik ortaya koymuş bulunuyorlar.

Kendini Bilme

Özünde dinî öğretiler taşıyan kültürler ve bunların oluşturduğu felsefe ile dinî öğretilerin geniş çapta yer almadığı kültürlerin oluşturduğu felsefenin temel uğraşlarından biri, insana «Kendini bilme»sini hatırlatması ve öğretmesidir. İlk insanın, işlediği günâhı affettirmesi için, Allah'a karşı bulunduğu itirafta «Nefs» kelimesini kullanmış olması, bize o devirde bile insanın «kendini» tanıdığını ispatlamaya yeterlidir.

Vahye dayanan İlahî eğitimle, felsefeye dayanan insanî eğitim «kendini bilme»yi ana gaye olarak almışlardır. Böylece hem İslâm eğitim felsefesinin ve hem de Batı eğitim felsefesinin ortak problemi, ortak uğraşısı ve müşterek hedefi haline gelen «kendini bilme», insanın kendine dönüşü, kendini gözlemesi, kendini araması ve kendi özünde bilinçleşmesi anlamında kullanılmacı uygun olacaktır.

Batı idealist eğitim felsefesindeki «Self-realisation», kendini bilmek, başka bir ifadeyle kendini gerçekleştirmek anlamında kullanılmıştır.

İslâm eğitim felsefesinde ise, «Ma'rifetu'n-nefs», kendini bilmek mânâsını ifade etmektedir.

«Kendini bilmek» eğitime ferdiyetçiliği, başka bir ifadeyle subjektivizmi getirmiştir. Bunun tersini söylemek de mümkündür. İslâm filozofları, mutasavvıfları «Kendini bilmek»ye büyük önem vermişlerdir. Özellikle İsfahânî, insanın kendini bilmesi ile ilgili Kur'an âyetlerini göstererek İslâm eğitiminin esas gayelerinden biri olduğuna işaret eder. «Kendi nefisleri hakkında düşünmediler mi? Allah, gökleri ve yeri, ve ikisinin arasında bulunanları hak ve nihayete erecek bir süre için yarattı.» Rûm sûresi 7. âyetini esas alan İsfahânî insanın kendisini bilmekle «Diğer varlıkların hakikatini (hakke'l-mevcûdat)» bilir; yani hangisi sonlu (fânî) ve hangisi sonsuz (bâki) ve yine kendisini bilmekle göklerin ve yerlerin hakikatini de bilir; neticede Allah'a ulaşır. İnsan kendisini bilmekle, manevî âlemi de bilmiş olur; kendi eksikliklerini anlar ve kendini kötü yola sevkeden dürtülerini de tanımış olur. «Kendi nefsinizde birçok alâmetler var, görmeyecek misiniz?» (ez-Zariyât 21), «Allah'ı unutan ve Allah'ın da kendilerini kendilerine unuttuğu kişiler gibi olmayın» (Ha'r 19) âyetlerini gösteren İsfahânî, bize kendini bilmenin ilâhî eğitimde önemli bir yeri olduğunu⁶⁸ gösteriyor.

«İleride biz onlara hem yer-yüzünün etrafında, hem bizzat kendilerinde (nefislerinde) âyetlerimizi göstereceğiz...» Fussilet 53 âyetini izah eden Elmahlı Hamdi Yazır, bir hakikatin bulunması ya afâkî (objektif) veya enfûsî (subjektif) yolla olur. Vücut bu iki pencereden görünür,⁶⁹ diyor.

Akla göre davranabilmek için, öncelikle kendi acimizi bi'memiz gerektiğini ileri süren İslâm eğitimcilerinden Zernûci kendi acini anlayanın Allah'ın kudretini anlayacağını ve neticede, nefis ve aklına güvenmeyip, Allah'a tevekkül edeceğini söylüyor.⁷⁰

Batılı çağdaş eğitimcilerden J. Donald Butler, «self» (nefis)in idealist metafiziğinin merkezinde bulunduğunu, nihâî realitenin «self» yani «self»ler topluluğu, ya da «Evrensel Self=Allah» olarak

68 İsfahânî, Tafsilu'n-neş'eteyn ve tahsilu's saâdeteyn, 10-14, Mısır, 1323.

69 Elmahlı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, C. VI, 4216, İstanbul, 1968.

70 Zernûci, Ta'limu'l-mutaallim, 26, İstanbul, 1292

kabul edilebileceğini öne sürüyor. Bir İtalyan eğitimcisi olan Giovanni Gentile de «kendini bilme»yi eğitime nihâî bir gaye olarak tayin ediyor.

Daha önce gördüğümüz gibi Descartes da «Düşünen self»⁷¹i metafizik âlemin ve metodik araştırmasının temeline yerleştirmişti.

20. asır Amerikan idealistlerinden olduğu söylenen, eğitimi ferdin kendini «Evrensel Ruh»la bütünleşme halinde bulunması diye tanımlayan Horne'ye göre, öğrenci «sonsuz ideal»e benzecek olan sonlu bir şahsiyete sahiptir. Öğrencinin, olgunlaşmış olmasından dolayı, ona, sonsuz olana götüreceği doğru yol boyunca rehberlik etme görevi öğretmene verilmiştir. Bundan dolayı, öğretmen, bu gayeye ulaşabilmesi için, gerekli bilgi ve yeteneğe sahip olmalıdır.⁷²

Yine bir Amerikan filozof ve eğitimcisi olan Harris, İsfahânî ve Zernüçî'ye benzer görüşleri ileri sürerek şöyle der: Kişi, tüm varlıkların mânevî tabiatı, Allah'la birleşmesini ve kendi aczini bilmelidir. Diğer taraftan Hegel'in etkisi ile öğrenciye Mutlak'ın mahiyeti hakkında bir görüş kazandırılmalıdır, tavsiyesinde bulunur.⁷³

Netice olarak, diyebiliriz ki, kâinatla bütünleşmiş «nefs»in bilinmesi hem İslâm eğitim felsefesinin ve hem de Batı eğitim felsefesinin temeli, merkezi ve ana gayesidir.

İslâm filozof ve eğitimcileri kendine yönelen, kendinin şuuruna varan ve kendini tanıyan, çoğul nesnelere kâinattaki madî ve manevî varlıkların mahiyeti hakkındaki bilgiye ve oradan tek Allah'a varmış, yani çoğuldan teke doğru bir yükseliş yolunu izlemişlerdir. Batılı idealist eğitimci ve filozoflar —Harris müstesna— ise, kendini bilen fertlerden doğrudan Allah, veya Hegelci ifadeyle Mutlak'a varıyorlar.

Şahsiyet Gelişimi

Bütün idealist eğitimciler karakter gelişimine büyük önem vermiş ve öğretmenin daha çok felsefî geçmişi olan bir şahıs olmasını tercih etmişlerdir. Bu, daha çok, kendilerini tatmin edecek

71 Osmon-Craver, age, 18.

72 Osmon-Craver, age, 19.

bir dine sahip olmayan kültürlerin idealist eğitimcilerinde görülen bir tavidir. İslâm eğitimcileri öğretmenin daha çok imanlı olmasını tercih etmiş, fakat felsefi bir geçmişi olmasını da küçümsememişlerdir. İdealistlere göre, öğretmen öğrencilerine, önemli olan şeyleri seçmek, en derin tarzda düşünmelerini geliştirme arzusunu uyandırmakta yardım etmelidir. Böylece, her kültürün idealist eğitimcisi öğrencilerin zihnî yapısını geliştirmeyi esas almış olmasına rağmen, İslâm eğitimcisi kalb eğitimine ve bunun yanında nefis terbiyesine de çok büyük önem vermiştir.

İnsan şahsiyetini Kur'an-ı Kerim'in ışığında üç boyutlu olarak ele aldıklarından, bu tarz bir yol izlemişlerdir.

Tüm idealistler insanın gelişmeye hazır bir potansiyel (imkân)e sahip olduğunu kabullenmiş ve onu bir imkânlar varlığı olarak görmüşlerdir. Ailenin eğitimdeki ağırlığını kaybettiği; çevrenin yıkıcı, yoldan çıkarıcı ve insan şahsiyetini bozucu olduğu toplumlarda idealistlerin ahlakî değerlere sahip olacak öğrencileri yetiştirme görevini tamamen okula verdiklerini açıkça görüyoruz. İslâm filozofları ailenin ve çevrenin ağırlığını Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimiz'in önderliğinde tereddütsüz kabullenmişlerdir. Kötüye müşahhas (somut) bir varlık veremeyeceklerini bildikleri için, idealistlerin, öğrencilerin zararlı şeyleri tercih edebileceklerine dair, bir tereddütleri vardır. Bundan dolayı, idealistler, öğrencinin örnek alabileceği ve rehber olarak takip edebileceği modelleri ona sunma görevini tamamen okula vermişlerdir. Bu açıdan denilebilir ki, idealist eğitimde öğretmenin çok önemli ve hayatî bir yeri vardır.

İdealist öğretmen hayatî önemi ve sonsuz değeri olan konuları öğrencilerine öğretmeli ve onları bu konularda soru sormaya teşvik etmelidir.

Orta çağ Kilise anlayışına göre, çocuk günahkâr doğar; eğitimin görevi onun günahkâr tabiatına yeni bir şekil vermektir.⁷⁴

Karakter gelişimi için, nefsi kontrol altına almasını, öğrencinin davranışlarına hakim olmasını önlemeyi ve onu, Kur'an'ın eş-Sems sûresinin 9. âyeti uyarınca «temizleme»yi esas alan İs-

73 Osmon-Craver, age, 19.

74 bk., Hanry Schofield, age, 221; S.E. Frost Jr, **Historical and philosophical foundations of Western education**, 117, New York, 1966.

lâm filozof ve eğitimcileri, ayrıca, kalpte kuvvetli bir iman ve iradenin teşekkülünü gerekli görmüşlerdir. Özellikle İbn Sinâ şahsiyetin gelişimi için «denge» esasını üzerine ısrarla durur.⁷⁵

Augustine gibi bazı Hıristiyan filozof ve eğitimcileri eğitimi bir «kurtuluş» faaliyeti olarak görmüş, dialektik metodun hali hazırda öğrencinin ruhunda var olan hakikatleri gün ışığına çıkaracağına inanıyorlardı.⁷⁶

Bazı idealistler, düşünerek yapılan eylemlerin ürünü olan ahlâkî karakterle ilgilenmişler ve hikmeti en yüksek ahlâkî ilke olarak almışlardır.

Aklı ahlâkın merkezine alan Kant gibi idealistler de karakter gelişiminde, vazife ahlâkı üzerinde ısrarla durmaktadırlar.

Donald Butler gibi idealistler ise, yalnız vazife duygusunu değil, aynı zamanda irade kuvveti ve sadakatın geliştirilmesini karakter eğitiminin temeline yerleştirmişlerdir.⁷⁷

İDEALİST EĞİTİM METODLARI

İdealist eğitimciler, günümüz okullarında, özellikle yüksek öğretimde uygulanan belli bir konuda derinleşme, ihtisaslaşma metodunu tenkit ederek metodlarını tesis etmek istiyorlar. Onlar günümüz üniversite öğrencilerini robot olarak vasıflandırıyorlar. Modern öğrenciler herşeyin parça ve kırıntıları ile uğraşıyor; eğitimlerinin derinlemesine boyutu yoktur. Olguların dış konuları ile uğraşırken, içteki vicdânî kısmı bir tarafa bırakıyorlar.

İdealistler geçmişin edebiyatını çağdaş problemlerle yakından alâkalı görüyor; fert ve toplum alâkasının asırlar boyu büyük düşüncüler tarafından tartışıldığına inanıyor; onların bu konuda söylediklerini görmemezlikten gelmenin imkânsızlığını belirtiyorlar.

İdealistler «bütüncü görüşe» verdikleri önemi, ihtisaslaşmış bilgiye vermemektedirler. Parçalardan ziyade bütünü görmemizi istiyorlar. İdealizmin bu «bütüncü» tavrı veya metodu, liberal bir

75 bk., Nihat Keklik, İbn Sinâ'ya Göre Çocukta ve Gençlerde Mutedil Mizacın Şartları, «İbn Sinâ», 253, Ankara, 1984.

76 Osmon-Craver, age, 20.

77 Osmon-Craver, age, 21.

eğitime yaklaştıklarını müjdeliyor. Bu bakımdan, idealist eğitimcilerin pek çoğu, basitten karmaşığa, parçadan bütüne, tez-antitez'den senteze götüren dialektik metodu benimsemişlerdir. Bu metod Eflâtun tarafından tasvip görmüş ve daha sonra idealistlerde, özellikle Hegel'de görölmüştür.

İslâm filozofları da Kur'ân-ı Kerim'in parçalardan bütüne, tez-antitez'den senteze gidilen metodunu benimsemişlerdir. Fârâbî'nin şüphelyi yönlendirmede ve gerçeğe varmakta kullandığı metod hep parçadan bütüne doğrudur.

Dialektik metodun yanında, Müslüman ve modern Batılı dinci idealistler vahyi ve sezgiyi de bir öğretim metodu olarak kabul etmişlerdir. Meselâ: Augustine insanın kendini alıcı durumuna getirirse Allah'la konuşabileceğine inanır. Bunun için, insan kendini maddî alâkalardan kâsmelidir. Bir insan kör ve sağır olabilir, ama önemli hakikatleri öğrenip Allah'a varabilir.⁷⁸

Fârâbî, mutahayyile kuvveti tam olan insanların faal akıl vasıtasıyla vahy alabileceğini söylüyor.⁷⁹ Bir bakıma sezgi ile vahyi İlahî öğretimin metodları olarak kabul etmekle, sadece insanın insanı öğretmesi, ona birşeyler kazandırmasının öğretim olmadığını, insanın yaratam ile arasında bir bilgi öğretimi olduğunu örtülü bir şekilde ifade etmiş oluyordu.

Günümüz idealistleri artık dialektik metodu kullanmaktan ziyade, geçmiş eser, yazı ve sanatların büyük fikirler vereceğine inandıklarından, gençliği onlarla tanıştırmaya, geçmişini onlara aktarma ucülünü takip etmeyi tercih ediyorlar. Özellikle Amerika'da başlatılan «büyük kitapları» tetkik etme faaliyeti buna bir misâl olarak verilebilir. Onlar İnci'den Marx'ın Kapitaline, Augustine'nin Confessors (İtiraf)ından Volter'in Candideine uzanan listeler yaptılar. Onlar bu kitapların, hepsinin bize gerçeği öğreteceğini düşünmemişler; insanın ortaya koyduğu ve insanlar tarafından benimsenen fikirleri ihtiva ettiklerini düşünmüşlerdir.

Aynı tip çalışmalarını Batılı Orientalistlerde de nisbeten görmek mümkündür.

Modern idealistler, özellikle Hegelciler, Augustine'in sonunun sonsuz (Allah)da birleşmesini, ferdin bütünde birleşmesi şekline çeviren Hegelciler eğitime «hizmet etme» metodunu getir-

78 bk., Osmon Craver, age, 22.

79 bk., Fârâbî, Medinetu'l-fâdıla, 51-52, Leiden, 1890.

diler. Çünkü fert gerçek anlamını, devlete hizmet ettiği sürece ve kendinin kozmosla alâkalı olduğunu bildiği sürece kazanmış olacaktır.

İdealistler ilk, orta ve lise çağında öğrenciye yaşadığı dünya hakkında geniş bir anlayış verilmesinin zaruretine inanıyor, ilkökul, hatta okul öncesi eğitimde öğrenciler, anlayış, sabır, tolerans ve çok çalışma alışkanlıkları kazanmalıdır; çünkü bunlar ileride, daha büyük araştırmalara başladıklarında, onlara yardım edecektir, diyorlardı. Onlara göre, öğretimde ilk yıllar, daha sonra derin ve zor çalışmaların üzerine bina edileceği hazırlık yıllarıdır.

Böylece, idealistler öğretmeni öğrencinin yetiştirilmesinde önemli bir unsur olarak görmektedirler. Öğretmen sadece neyi, ne zaman ve hangi öğretim safhasında öğreteceğini bilmemeli, aynı zamanda öğretimin nihâi gayelerine göre devamlı hareket etmesini de göz önünde tutmalıdır. Bir cümle ile idealistler öğretmeni şöyle tanımlıyorlar: «Öğretmen, çocuklarımızın olmasını istediğimiz tipte bir kişi olmalıdır.»⁸⁰ Böylece, onlar eğitimde «Emulation = Birine benzemeğe çalışma» usulünü getirmişlerdir; yani Kur'ân-ı Kerim'in getirdiği «Üsve'tün = Örnek» kavramını esas alan İslâm eğitimcileri ile «Prototype = Örnek»i esas alan Batılı eğitimciler, eğitime «Öğretmenin örnek olması gerekir» şeklindeki eskimez ve değişmez kanunu getirmişlerdir.

Her ne kadar tüm dünya idealistleri mutlak metod, mutlak değer ve mutlak fikirlerin olduğunu benimsemişlerse de, öğretmenin mecaz anlamda yaratıcı olmasını istiyorlar. Öğrencilerin soru sorup konuyu tartışmaları, onlara yeni alternatiflerin kapılarını açacağı fikrini ileri sürmekle de «Cedel = tartışma» metodunu öğretimin temeline yerleştirmiş bulunuyorlar.

«Takrir = anlatma» metodu idealist eğitim felsefesinin benimsediği metodlar arasındadır; ama bilgi aktarmaktan ziyade düşünceyi harekete geçiren bir metod olarak görülmektedir.

«Not tutma» usulü idealistler tarafından benimsenmemektedir. İdealizm ve idealist eğitimin büyük gayelerinden biri eski Yunan ve İslâm'ın «Kendini Bil» ilkesidir. İdealistler kendini bilmeyi eğitimin ana gayelerinden biri olarak alırken, hedefleri eğitimin ferdin kendi kendine göstereceği bir faaliyet olduğuna işaret etmekte. Eğitimin, ferdin kendi içinde gerçekleşeceğini kabul

eden idealistler, öğretmenin, çocuğun ruhuna giremeyeceğinden, öğretim için gerekli olan metod ve malzemeyi temin edemeyeceğine inanıyorlar.

Onlar en büyük malzeme olarak öğrencinin eğitim faaliyetlerine vereceği «cevap» ya da göstereceği «tepki»yi kabul ediyorlar. Böylece, «kendi kendini eğitmek» tüm idealistlerin benimsediği en geçerli, etkili ve verimli metod olarak görülmüştür. Öğretmenin olmadığı zaman, zemin ve şartlarda da eğitim devam edeceğine göre, «Proje metodu» kendi kendine eğitimin ayrılmaz bir parçası haline geldi.

Kısaca denilebilir ki, idealist eğitim anlayışı eskiden kullanılan metodların uygulaması taraftarıdır, ama yeniliğe açık olduğundan eğitimde yeni usullerin kullanılmasına karşı çıkmamakta, hatta zorlamaktadır. Herşeyden önce, idealist eğitim insan fıtrat (tabiat)ına çok önem verdiği için, «kendi kendini eğitmek» usûlünün en koyu taraftarı olarak karşımıza çıkmaktadır.

İDEALİST EĞİTİM PROGRAMI

İdealist eğitimciler kime, neyi, ne zaman ve nasıl öğretileceği meselesini açıklığa kavuşturmuş; birbirine benzer programları teklif etmişlerdir. Aralarındaki ufak farklılıkların, farklı düşüncülerinden değil, yaşadıkları asrın farklılığından kaynaklandığını sanıyoruz.

İslâm düşünürlerinden Fârâbî *Tahsilu's-saâde* isimli eserinde öğrencilere nasıl düşünecekleri öğretilmeli, sonra metafizik meseleler programa alınmalı, daha sonra matematik (a'dâd), geometri (a'zam), ışık bilgisi (menâzır), astronomi (el-a'zamu'l-mutaharrike elleti hiye'l-ec-sâmu's-semâviyye), mûsiki, ağırlık (el-asgal), mekanik (el-hiyel) gibi ilmî konularda bilgi verilmelidir, diyor. Ayrıca, insanın kendi kendine özdeşleşmesi (tecevhur) için, var olmanın ilkelerini, nefsi ve akıllı varlıkların incelenmesini de programına almaktadır.

İmam Gazzâlî *İhyasında* inanç, davranış ve yapılmaması gereken şeyleri öğrenmenin farz ilimlerden olduğunu söyleyerek herkesin bu konularda bilgi sahibi olmasını teklif ediyor. Ayrıca, herkesin araştırmakla sorumlu olmadığı, fakat dünya hayatının devamı için, bazı kişilerin öğrenmesi gereken bilgileri programına

almaktadır. Meselâ: aklın ürünü olan matematik, tecrübenin ürünü olan tıp, lisan, ziraat, küçük el sanatları ve siyaset gibi...

İslâm ve Batılı modern idealist eğitimciler, fikirlerin hayatı değiştireceğine, insanın daha asil ve daha makul olması için, düşünme kabiliyetinin geliştirmesinin zaruretine inanıyorlar. Bundan dolayı, Batılı modern idealistler klâsik eserlerin kullanılmasını öneriyorlar. İnsanın en önemli kısmı zihin olduğuna göre, onun beslenmesi ve geliştirilmesi gereklidir; çünkü, o olguları toplar, anlam verir ve yaratır.

William T. Harris, beş derslik bir programın şu derslerden teşekkül edebileceğini öne sürüyor: matematik ve fizik, biyoloji, edebiyat ve sanat, dilbilgisi ve tarih. Horne, buna psikolojiyi de ilâve ediyor.⁸¹

Batılı modern idealistlere göre, kâinatı tam anlayabilmek için, sanat ve tabiat bilimlerini öğrenmek zaruridir.

İdealistler haklı olarak, günümüzün okullarını, çok önemli bir görevi ihmal ettiklerinden, yani geçmişin hadiseleri öğretilirken, zihni kullanıp yeni bir neticeye ulaşmayı teşvik etme yerine, tarih ve isimleri ezberlettiklerinden dolayı tenkit ediyorlar.

Kısaca, dünya hayatının yürümesi, insanı sadece bu dünyanın değil metafizik âlemin bilgisini verecek ve insanı geçmişinden koparmadan hali ve geleceği yaşatacak bir programı öneren idealistler, insanı maddî ve manevî yönüyle ele alarak bütüncü görüşe varmak istiyorlar.

Netice

İdealist eğitim felsefesi, insan hayatının en önemli görüntüleri olan mânevî değerlere büyük bir önem vermekte ve yüceltmektedir. Nihâî realiteyi araştırıp anlamak için, insan tabiatının araştırılmasını teklif etmektedir. Eğitim insanla kâinat arasında karşılıklı ilişkiyi kuran bir faaliyettir.

İdealist eğitimciler çocuğu manevî âlemin bir parçası olarak kabul etmekte; onun kendi güçlerini geliştirmeye müsait ve mânevî bir kaderi olduğuna inanmaktadırlar.

Birçok idealist eğitimci bilginin çocuğun zihnine akıtılamayacağı, aksine söküp alınabileceğine inanırken, Kur'an'ın ışığında İslâm eğitimci ve filozofları doğuştan bilgi getirmediğimizi, bilginin sonradan öğrenilebileceğini savunmuştur.

Eğitim her yönü ile hür, Allah'ını bilen, memleket ve yaşadığı cemiyetine saygı duyan, zihnen gelişmiş ve nefsinin kontrol altına alan insanı yetiştiren bir faaliyettir. Eğitim insanı tabiatın kucağından alıp ideal âlemine götüren bir programı takip etmelidir. Eğitimin gayelerine ulaşması için, gerekli olan tüm metodları kullanarak öğretmen, öğrencilerinin şahsiyetini ihya etmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

- 1 — Attar Feridüddin-i, Pendnâme (Çeviren, M. Nuri Gencosman), İstanbul, 1968
- 1 — Boyd William and King J. Edemund, The History of Western Education, London, 1975
- 2 — Fârâbî, Medînetu'l-fâdıla, Leiden, 1980
- 3 — Fârâbî, Medînetu'l-fâdıla, Mısır, ts.
- 4 — Fârâbî, Tahsilu's-saâde, Haydarabad, H. 1345
- 5 — Gazzâlî, İhya, Beyrut, ts.
- 6 — Gazzâlî, el-Munkız mine'd dalal (tercümesi bir komisyon tarafından yapıldı), İstanbul, 1963
- 7 — Hammond Robert, The philosophy of Alfarabi and its influence on mediaval thought, Pittsburgh, 1962
- 8 — Henderson Stella Van Petten, Introduction to philosophy of education, Chicago, 1957
- 9 — İsfahânî, Tafsilu'n-neş'eteyn ve tahsilu's-saâdeteyn, Mısır, 1323
- 10 — İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1965
- 11 — Keklik Nihat, İbn Sînâ'ya Göre Çocukta ve Gençlerde Mutedil Mizacın Şartları, «İbn Sînâ» Doğumunun Bininci Yıl Armağanı, Ankara, 1984
- 12 — Madkour İbrahim, Şifanın Metafizik (fizikten sonrası)ine Giriş (Çeviren, Mübahat Türker Kuyel), «İbn Sînâ» Doğumunun Bininci Yıl Armağanı, Ankara, 1984
- 13 — Maverdî, Edebu'd-dünya ve'd dîn, Beyrut, ts
- 14 — Mevlânâ, Fîhi Mâfih (Çeviren, Meliha Ülker Anbarcıoğlu), İstanbul, 1974

- 15 — Mevlânâ, Mesnevi ve Şerhi, (şerhedân Abdülbâkî Gölpinarlı), İstanbul, 1985
- 16 — Kneller F. George, Introduction to the philosophy of education, Amerika, 1972
- 17 — Osmon-Craver, Philosophical foundations of education, Amerika, 1981
- 18 — Scofield Hanry, The philosophy of education an introduction, Great Britain, 1972
- 19 — S. E. Frost, Historical and philosophical foundations of Western education, America, 1966
- 20 — Weber Alfred, Felsefe Tarihi (çeviren, H. Vehbi Eralp) İstanbul, 1949
- 21 — Ülken Hilmi Ziya, İslâm Felsefesi, Ankara, ts.
- 22 — Woods RG, An introduction to philosophy of education, London, 1975
- 23 — Yazır «Elmalılı» Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1968
- 24 — Zernucî, Ta'limu'l-mutaallim, İstanbul, 1292